

21. Herlezen

Nawoord door Arjen Mulder

Vilém Flusser publiceerde *Ins Universum der technischen Bilder* in 1985, in het Duits, bij Verlag European Photography in Göttingen, dat toen nog deel was van de Bundesrepublik Deutschland, met Bonn als hoofdstad. Het jaar ervoor was William Gibsons roman *Neuromancer* uitgekomen, het oerboek van de cyberpunk, het sciencefiction-genre waarin de mythologie van de wereldomspannende computernetwerken werd gegrondvest en uitgewerkt, lang voordat er digital natives bestonden of zelfs maar het World Wide Web was gecreëerd. Twee jaar eerder, in 1983, publiceerde Jean Baudrillard *Les stratégies fatales* - ook zo'n boek dat de aandacht vestigde op de enorme veranderingen die de nieuwe communicatiekanalen teweeg aan het brengen waren in onze omgang met de wereld. In deze zelfde sfeer hoort ook het werk thuis van de Franse snelheidsdenker Paul Virilio, die wereldomspannende rampen voorzag met de komst van de nieuwste technische media. James Camerons film *The Terminator* (1984) is eveneens deel van het pakket. We hebben het kortom over de speculatieve, utopische fase van wat we nu het informatietijdperk noemen, maar dat toen cyberspace heette, virtual reality, simulacra en simulaties, overlopen naar de kant van het object, de dromologie, het continent van de snelheid - en het universum van de technische beelden.

Op het keerpunt van zijn betoog, in hoofdstuk 11, vermeldt Flusser terloops dat hij tot dan 'aan de ingang van het universum van de technische beelden' heeft gestaan en dat hij er nu midden in zal duiken en beschrijven wat hij dan met zijn filosofisch geschoolde blik waarneemt aan maatschappelijke en mentale veranderingen en zich ontvouwende perspectieven. Tien hoofdstukken lang poogde Flusser zijn weg te vinden door het struikgewas van de pre-telematische maatschappij, naar het universum van de technische beelden: hoe zou het er zijn, wat maakt het aan ervaring mogelijk, hoe is het opgebouwd, wat laat het wel en wat niet voor gedachten toe? Flusser legitimeert zijn gezwalk tot dan met het prachtige excuus: 'Het zijn juist de bochten om de problemen heen die de reis de moeite waard maken: ze bieden uitzicht op de problemen.'

In het elfde hoofdstuk maakt Flusser een methodische switch. Hij besluit de problemen te laten voor wat ze zijn en zich vanaf nu 'in te gaan leven in de heerschappij van de beelden vanuit het standpunt van de toekomstige, telematische mens, om deze heerschappij existentieel volledig te doorleven en te genieten.' Hij wordt alvast de telematische mens. Hij beschrijft niet langer wat de telematische mens te wachten zal staan in het universum van de technische beelden - waartoe we ook gerust de webpagina mogen rekenen en alle grafische interfaces, in heel hun complexiteit. Flusser laat de telematische mens aan het woord die zijn bewustzijn heeft laten vormgeven door cybernetische communicatie-processen. Het universum van de technische beelden bestaat uit losse punten die elke configuratie kunnen aannemen. Het is nuldimensioneel. Dat is er nieuw aan.

Tot dan heeft Flusser over inbeeldingskracht gefilosofeerd, of wat we momenteel creativiteit noemen. Vanaf hoofdstuk elf gebruikt hij zelf zijn eigen, doortastende en uiterst precieze inbeeldingskracht om het hele ervaringsbereik van de telematische mens te doorvoelen en aan het oppervlak te brengen. Hij doet dat in een reeks verbluffende hoofdstukken die ik tot het beste reken uit Flussers toch al zo rijke oeuvre. Eenmaal telematisch, verdicht Flussers tekst zich soms tot de intensiteit van een prozagedicht en kabbelt dan weer een tijdje onbekommerd verder door de gloednieuwe wereld waarin alles en iedereen op elk moment met elkaar verbonden is, en op elkaar reageert. Alles, elk gevoel, elke observatie blinkt er van geluk en zelfvertrouwen, ook in de twijfels. Flusser stelt zijn filosofische ontvanger loepzuiver af op de boodschap van de mens van morgen, en wat blijkt dan?

Een goddelijke wereld staat ons te wachten. Alle materiële en geestelijke beperkingen verdwijnen. Het leven is één lang orgastisch hoogtepunt zonder onderbreking. Werken hoeft niet langer, het lichaam is een speelobject. Er is alleen nog vrije tijd. Het leven van het individu is één lang leertraject op zoek naar eeuwige, platoonse ideeën. Flusser spreekt alvast de laatste waarheden uit van de telematische mens: 'Ik ben sterfelijk, jij bent sterfelijk, wij zijn onsterfelijk.'

De omschakeling in dat wonderbaarlijke elfde hoofdstuk met zijn omineuze titel, 'Heersen', is die van

denken in de derde persoon naar een eerstpersoonsperspectief. Van denken over, naar denken in. Van straks naar nu. In de taal van de eighties: Flusser laat zijn biocomputer herprogrammeren door het geloofssysteem van de telematische mens en produceert met die nieuwe software onvoorziene tekst. Hij graast de weelderige weiden van nieuwe gevoelsmogelijkheden af in alle ervaringsbereiken van de nieuwe wereld. Het is een groene wereld, vol avontuur en onverwachte ontmoetingen, als in een queeste, met aan het slot inzicht en transcendentie.

Flussers inzet is ethisch. Hij wil dat wij, zijn lezers, tot op de bodem beseffen wat we op het spel zetten als we ons uitleveren aan de apparaten van het universum van de technische beelden. Flusser is geen onheilsprofeet. Daar is hij veel te intelligent voor. Hij is ook geen polemist, hij wil niemand kwaad doen. Hij spreekt uit wat zijn volle verstand hem ingeeft. Kan hij al zijn eclatante uitspraken op enigerlei wijze wetenschappelijk of filosofisch onderbouwen? Nee, maar ze kloppen steeds vaker, zou ik zeggen. Dat hij in zijn voorspellingen soms de plank mislaat en het verzamelen van videotapes een gouden toekomst belooft, is minder indrukwekkend dan hoe vaak hij het wel bij het rechte eind heeft. Zoals Flusser bijvoorbeeld de walging van ons eigen lichaam diagnosticeert: aan zoveel waarheid zijn wij nog amper toe.

Meermalen noemt Flusser zijn betoog een essay. Hij is trots op die genre aanduiding. Zijn boek biedt nadrukkelijk geen filosofie, geen systeem, hoe goed Flusser ook kan filosoferen, zoals blijkt uit zijn autobiografie *Bodenlos* (1992). Hij analyseert daar zijn Braziliaanse vrienden niet op hun persoonlijkheid of psychologische conditie, maar op hoe ze dachten, hoe hun denk-en-voelsysteem functioneerde. *Ins Universum der technische Bilder* is het werk van een essayist omdat het enige waarheids criterium waarop de auteur zich in laatste instantie beroept de ervaring en het inbeeldingsvermogen van de lezer is. Dat bepaalt of de uitgesproken waarheden als afgesleten stenen in de stroom van de tekst blijven liggen of als bomen opschieten en tot bloei komen. Flusser laat ons het telematische bewustzijn in heel zijn zelfgenot en -verschrikking ervaren. Tot op de laatste gram gevoel.

Het leven was voor Flusser geen onverdeeld genoeg. Hij groeide op in Joods Praag, vluchtte in 1939

uit de door de nazi's bezette stad met zijn toekomstige vrouw Edith Barth, piepjong nog, naar Londen. Een halfjaar later reist het stel door naar Brazilië, achter haar familie aan. Sao Paolo. Flussers eerste publicatie is in het Portugees, al snel volgt Frans en Engels. In 1975 vluchten Flusser en vrouw voor de tweede keer, ditmaal uit het dictatoriale Brazilië terug naar West-Europa. Eerst Italië, een jaar later de Provence. En hij schrijft en hij schrijft. Boek na boek, artikel na artikel, allemaal voor de bureaula. Er is al een uitgever failliet gegaan aan een poging de nagelaten geschriften compleet te publiceren. Het project is bij deel IV blijven steken. Er verschijnen nog regelmatig nieuw-ontdekte manuscripten uit het kolossale Flusser-archief.

In 1983 schrijft Flusser op verzoek van de fotograaf Armin Müller-Pohle *Für eine Philosophie der Photographie*. In het Duits, de taal van zijn ouders en Praagse familie, die allemaal onder het nazi-regiem zijn vermoord, in Buchenwald en Auschwitz. Flussers Duits is van een kristallijne helderheid. Daarbij redeneert hij met het analytisch vermogen van een Brit en de synthetische verbeelding van een Braziliaan. Hij schetst het veld waarbinnen zinvol over fotografie kan worden nagedacht. Wat zijn bruikbare concepten en waar staan ze precies voor? Hoe verhouden ze zich ten opzichte van elkaar? Echt filosofenwerk, nog steeds een parel van het kaliber vroege Barthes of late Benjamin.

Twee jaar later volgt *Ins Universum der technischen Bilder*, weer voor Müller-Pohle en zijn Verlag European Photography. Opnieuw supersimpel uitgegeven, met een grijs blad papier als omslag in plaats van een aandachttrekkend ontwerp met knallend fotobeeld. *Ins Universum* is het meest lucide en meest krankzinnige boek dat het speculatieve denken van de jaren tachtig heeft opgeleverd. Zo extatisch en overgelukkig stelde men zich toen de toekomst voor waarin wij nu leven. Zo mooi had het kunnen worden, als niet... Ja, wat? Als de Internet-bubble niet was geploft? Zoekmachines democratisch waren? Sociale media-monopolies niet bestonden? Afluisteren onmogelijk was?

Wij eenentwintigste-eeuwers waren Flussers hoop en zorg. Maken wij de goddelijke aanspraken van zijn telematische mens waar? Of zijn we alweer drie paradigma's of epistemische ruimten voorbij het universum van de technische beelden, met onze handige smartphones, sierlijke iPads en alwetende Google-glasses? Dienen we Flussers oeuvre als 'historische kennis' weg te zetten?

Ik geloof er niks van. We leven nog altijd in het universum van de technische beelden. Het draait in onze wereld onverminderd om het oog, dat is ons centrale informatiefilter en bron van alle ervaring. We nemen ons lichaam nog steeds niet serieus. Ook niet het lichaam van de aarde als levende planeet. Of van al die planten en dieren die we voor ons laten werken en dan opeten. Het cerebrale universum van de onsterfelijkheid-door-dialoog scheidt ons mentaal van het lijden dat wij in de fysieke wereld veroorzaken om onze onsterfelijkheid in stand te houden. 'Nieuwe uitdagingen, innovatiekansen, creativiteit!' En onderwijl maar steeds meer onrecht en verwoesting veroorzaken.

Is *In het universum van de technische beelden* een boek dat je wakker doet schrikken? De wolk van niet-weten verjaagt? Je doet besluiten een keuze te stellen? Ik engageer mij voortaan met de levende, lijdende werkelijkheid, in plaats van met de beelden die mij een immateriële wereld voortoveren van een platoons idealisme? (Maar op stront is gebouwd.) Waarschuwt onze auteur voor dreigend gevaar? Hij noemt zijn boek een fabel. Het wil, op koers gehouden door loepzuiver lichaamsbesef en getrainde intuïtie, weten wat het laatste doel is van heel de historische inspanning genaamd digitale revolutie. Een omwenteling die Flusser even diepgaand acht als de christelijke revolutie van de derde eeuw en de Renaissance in de vijftiende.

Wij telematici willen de wereld niet als realiteit, met een eigen wil, maar als voorstelling, als beeld op een scherm of geprojecteerd in het oog. Wij willen af van ons materiële bestaan. Wij willen onstoffelijke elektronen en lichtpatronen worden. Zo luidde de cyberspace-mythe. *Out of meat space into meet space*. En zo is het gegaan. Het is inmiddels ongehoord en doodeng als een onbekende je spontaan aanraakt in een café of op straat. Maar voor de webcam doet men ongegeneerd sexy.

In zijn autobiografie *Bodenlos* vergelijkt Flusser zijn leven met dat van een bloem in een vaas. Het bestaan van de roos is absurd, het duurt nog voort terwijl het al is afgesneden van zijn wortels. Een uitgestelde dood ontvouwt zich in schoonheid en verwelkt daarna, in nog geen veertien dagen. Ook Flussers bloei duurde niet lang. Hij werd in Europa een veel gevraagd spreker - congressen, colloquia, de academische wereld omarmt hem. Maar hij verschijnt ook op festivals van de tegenscene van mediakunst en sociale kritiek. In 1991 geeft hij een lezing in Praag, 'voor het eerst sinds 1939 terug in

zijn geboortestad', zoals het verhaal gaat, al was het eigenlijk de tweede keer - maar wel voor het eerst na de val van de Berlijnse Muur en de hereniging van BRD en DDR tot Duitsland.

Van die laatste avond is een ontroerende foto overgeleverd. Flusser staart omlaag in de lens van de camera, met de gelatenheid van een opgepropt teddybeertje, omwikkeld door trui of sjaal, zijn eeuwige leesbril op het voorhoofd geklemd, een stapeltje documenten onder de arm. *Mr. Telematics?* Eerder dokter Doolittle. Waarover hij die avond in het Tjechisch debatteerde is niet overgeleverd. En dan op de thuisreis, in de nacht van 27 november 1991, niet ver van de Duitse grens: een niet nader omschreven auto-ongeval. Dood. Einde verhaal. Beeld je dat laatste moment in. De auto verkreukelt. Zijn lichaam bezwijkt. Hij keert weer in de Hemel waarvan de platoonse Ideeën maar een flauwe afspiegeling gaven. Hij verlaat tijd en ruimte. Wordt technisch beeld. Want zo leeft hij voort. Op youtube, op websites. En hier in deze prachtige vertaling van zijn klassieke boek, keurig op papier gedrukt en ingebonden, zodat je er nog lange tijd naar terug kunt keren, telkens als je verlegen zit om een maffe gedachte of bevrijdend perspectief.